

НАТУРА И КУЛТУРА

ПРИМЕРИ КУЛТУРНОГ АСПЕКТА БИОЛОШКЕ РАЗНОВРСНОСТИ

Воислав Ф. Васић, Београд¹

УВОД

Културни аспект биодиверзитета у нашој научној јавности први пут је сажето али експлицитно интерпретиран још онда, пре десет година, у „Биодиверзитету Југославије“ (СТЕВАНОВИЋ & ВАСИЋ, 1995). Књига је писана под непосредним утиском једног међудржавног документа, Конвенције о биодиверзитету, у којој се културна вредност биолошке разноврсности наводи већ у првом ставу преамбуле, а културни аспект се у више чланова помиње као обавеза земаља-потписница². Тако је тада и у Југославији посебна пажња посвећена научним, економским и социјалним аспектима очувања биодиверзитета (ВАСИЋ & СТЕВАНОВИЋ, 1995), а у оквиру ових последњих, издвојени су културни и естетски аспекти.

У време када се у Београду објављивање „Биодиверзитета Југославије“ тек припремало, *BECHER et al.* (1994) су видели једини начин очувања угрожене биолошке разноврсности у променама, тачније померањима у систему вредности. Или, како су то неколико година касније *GADGIL & RAO* (1998) изјавили, у борби за биодиверзитет дошло је време за промену правила игре. Данас, после десет година, занимљиво је видети колико се културни аспект диверзитета обогатио идејама новог миленијума или бар, да ли су ондашње идеје сазреле, али и задржале свежину.

Размишљање о културном аспектима биодиверзитета пут је ка процењивању неопипљивих вредности разноврсности природе. Ова расправа покушаће да укаже само на три групе тема или на три огледала окренута ка многобројним лицима биолошке разноврсности:

1. Традиционалне културе и изворни начини живота у складу са природним ресурсима,
2. Уметничка и друга дела створена под непосредним утиском природне разноврсности,
3. Облици унутрашњег поимања природе и њихово испољавање кроз обичаје и обреде

Изостављено је у потпуности разматрање резултата рада на етно-биодиверзитету и етноботаници, иако се у ширем контексту те дисциплине могу разматрати у оквиру културног аспекта биодиверзитета. Оне се првенствено баве питањима односа људског диверзитета и генетског диверзитета биљака у еволуцији културног биља (*SZABÓ, 2005*).

---

¹ Др Воислав Васић, Београд: Мирочка 2, vokivasic@bvcom.net

² *Secretariat of the Convention on Biological Diversity 2001: Handbook of the Convention on Biological Diversity. London: Earthscan Publications (Preamble p. 3, 83; Article 11 p. 138)*. И касније, на конференцијама држава потписница доношена су тумачења, одлуке, резолуције, препоруке и коментари који се односе на културне вредности биодиверзитета (стр. 331, 411, 412, 483, 495, 567, 608, 644, 652).

Делови ставова из групе тема која је овде предмет занимања били су већ изношени пред суд међународне јавности на скупу посвећеном културним аспектима предела водених станишта (ВАСИЋ, 2000), а затим су од 2002. до 2005. постепено развијани и саопштавани у облику серије јавних предавања поводом обележавања датума од значаја за међународне активности на заштити биодиверзитета и природе, као и другим пригодама у Београду, Новом Саду, Крушевцу и Сремској Митровици.³

За последњих десетак година нема много наших аутора који су се бавили овим вишедисциплинарним темама. Ипак, релативно рано је социо-културолошки елаборирана јединственост човека међу осталим биолошким врстама по томе што је у стању да технологијом и културом током своје еволуције и историјског развоја сукцесивно пробија отпор средине (ВАСИЋ, 1996) и да на тај начин утиче на биодиверзитет и да сам бива “утицан”. Затим је био и један биолошко/социолошки покушај да се поставе оквири „биокултурног“ диверзитета Балканских земаља (ВАСИЋ и СТОЛКОВИЋ, 1997). Код нас нису примећени бројнији следбеници тог концепта, иако су аутори дошли до очекиваног закључка да је Балкан, наравно из перспективе биокултурног диверзитета, једно од најбогатијих подручја. Ипак, термин *bio-cultural diversity* почиње последњих година 20. века да улази у уобичајену стручну употребу. Међународна мрежа невладиних организација за поређење и подршку ендегеном развоју *COMPAS* посветила је биокултурном диверзитету цео други број свог гласила (*DANKELMAN, & RAMPRASAD, 1999; HOOFT et al. 1999; UTKARSH, 1999*). Исте године, ова мрежа је издала и кључни зборник за те области (*HAVEKORT & NIEMSTRA, 1999*).

У Свету је средином деведесетих година 20. века направљен и велики корак у правцу разумевања прожетости биодиверзитета и угрожених урођеничких народа и њихових култура (*IAITPTF, 1997*). Савез урођеничких племенских народа тропских шума је на таласу глобалне популарности концепта одржавања биодиверзитета видео могућност не само за неопходне практичне мере за спас урођеничких народа, већ и за темељне социолошке анализе потребне за дугорочне програме очувања културне разноврсности. У то време су ВАСИЋ и СТОЛКОВИЋ (1997) на примеру Балканског полуострва апострофирали једну еволуционистичко-историјску паралелу између

- биолошке разноврсности као одговора органске еволуције на промене спољашњег света, и
- културног диверзитета као креативног одговора (тумачења и одношења) на историјске промене развоја човековог света.

Тврдили су да су слични природни процеси који су довели до данашње биолошке разноврсности, изазвали и поједине облике културног диверзитета. И обрнуто, да су антропогене промене биодиверзитета последица и културног, а не само уско схваћеног технолошког развоја човечанства.

Занимљиво је да се центри биолошког и предеоног диверзитета често географски подудару са подручјима високог културног, језичког, религијског и етничког диверзитета, у случајевима када су физичко-географске одлике проузроковале дуготрајне изолације популација. То је нарочито карактеристично за острва и

---

³ В.ВАСИЋ: “Ране културе предела водених станишта” Сремска Митровица: Светски дан водених станишта 2002-02-02; “Културни аспект биодиверзитета” Београд: Галерија Природњачког музеја: Светски дан заштите биодиверзитета 2002-05-22; “Недодирљиве вредности природе”, Нови Сад: Завод за заштиту природе Србије: Светски дан заштите животне средине 2002-06-05; “Биодиверзитет као (биолошка) основа одрживог развоја” Крушевац: Дом културе: Дан Планете 2003-04-22; „Орнитоморфност Дуљајских колица“ Београд: Галерија Природњачког музеја и Нови Сад: Завод за заштиту природе Србије: Светски дан водених станишта 2005-02-02=01. *PowerPoint files, ined.*

архипелаге, тешко проходне планинске регије (Пиринеји, Алпи, Карпати, Балкан, Кавказ), али и гранична подручја, подручја судара и спајања и укрштања различитих утицаја (ВАСИЋ, 1994; ВАСИЋ и СТОЛКОВИЋ, 1997; ИВИЋ, 2001; ПЕТРОВИЧ, 2004). Релативно давно је са изненађењем откривено да се неке биогеографске границе, па чак и границе распрострањавања птица, налазе на Сочи, Дрини, Сави и на другим линијама које су традиционално раздвајале културе (ВАСИЋ, 1988). Балкан јесте миленијумима (био) *limes*, у изворном, античком значењу те речи – истовремено зид, прозор и мост између континената, биогеографских региона и култура.

Модерна пост-индустријска цивилизација одликује се глобалном распрострањеношћу и сталном потребом за повећавањем ефикасности кроз стандардизацију продукције и продуката и за побољшавањем управљања свим ресурсима на униформан, плански односно предвидив и проверив начин. Зато је савремена *mainstream* цивилизација спонтано непријатељска према свакој врсти посебности и свим облицима испољавања биолошке, предеоне и социо-културне разноликости. Шта више, њени носиоци теже да се изолују од друкчијости, санитарно се штите од варијабилности, као од штетних аберација. А бране се политиком селективног чланства односно испуњавања универзалних услова и стандардних критеријума за приступ интеграцијама напредних, (и зато) развијенијих, односно успешних. Део губитака биолошког и културног диверзитета (на сличан начин) сматра се прихватљивим трошком на комфорном путу односно недовољним разлогом за одустајање (мало је људи који одустају од удобног и брзог превоза авионом, иако знају да се један део пртљага губи, а и путника јер авиони повремено падају или бивају отети). За други део губитака се припремају планови очувања, обнове, компензације, реконструкције и др. Трећи део се такође сматра неприхватљивим, али се покрива декларацијама о потреби очувања разноврсности, са или без искреног уверења да је то оствариво у догледној будућности.

Истовремено, биодиверзитет се појављује као важан глобални ресурс за снабдевање сировинама за биотехнолошке проналаске. Очекује се да ће биотехнологија да учествује са 30-40% у светској економији 21. века (*UTKARSH*, 1999). Зато је очување биодиверзитета препознато као важна ставка, како у глобалним тако и у националним плановима, првенствено за обезбеђивање раста биотехнологије, а нарочито за развој нових лекова и варијетета пољопривредних култура.

Са таквих начелних позиција могуће је овом приликом бацити поглед на неколико занимљивих приступа разумевању компликованих односа културе и „натуре“. Нема никакве сумње да ће бити речи и о складу и о конфликту и зато у овом прегледу или расправи није могућа ниједна дефинитивна тврдња, чак и ако није праћена експлицитном оградом. С друге стране, избор проблема и тема је прилично личан и везан за текуће занимање аутора. У неко друго време или неки други аутор опредељивао би се највероватније за сасвим различите приоритете.

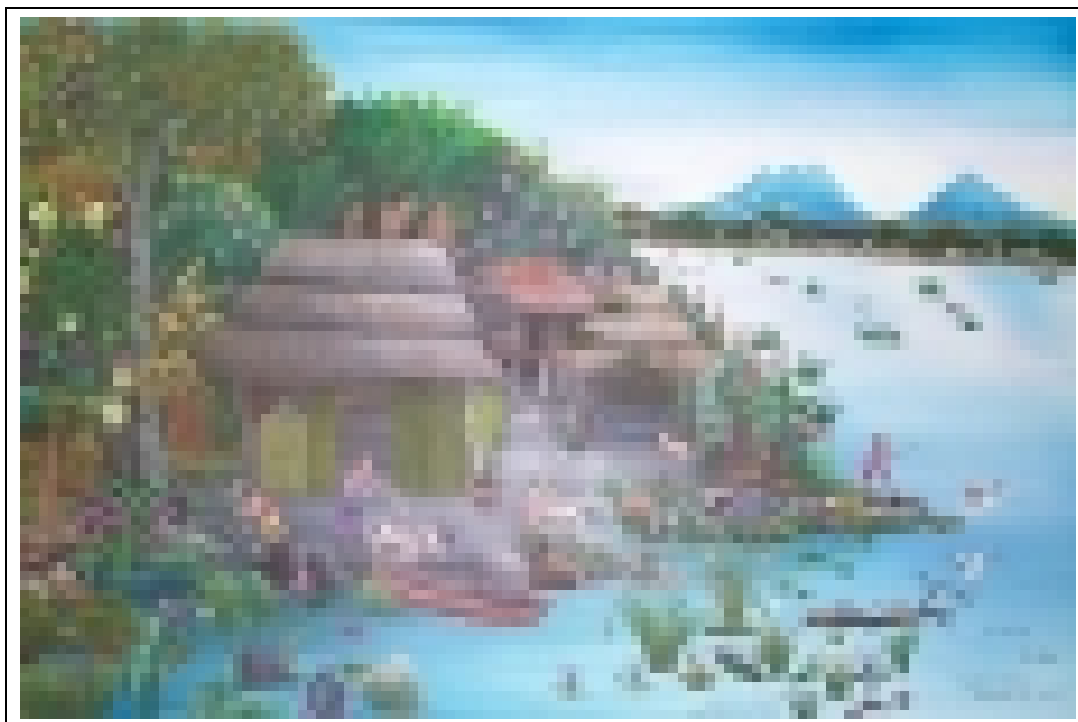
ТРАДИЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ И ИЗВОРНИ НАЧИНИ ЖИВОТА У СКЛАДУ СА ПРИРОДНИМ РЕСУРСИМА

Биокултурни диверзитет као реликтна вредност

Најраспрострањенији приступ у интерпретацији суштине биолошког и културног диверзитета и најпопуларнији систем његовог мерења и вредновања полази од потребе успоравања и заустављања трајног процеса смањења разноврсности услед нестајања појединачних и групних посебности. При томе постоји неко процењено референтно стање у прошлости, „када је свега било више“ и које је вредновано као квалитетније од

садашњег. Томе у потпуности одговара мит о Изгубљеном Рају, Нетакнутој Природи, Старом Салашу и сл. То се најбоље потврђује у понуди туристичких агенција које комерцијално вреднују биокултурни диверзитет.

Током Седме конференције земаља потписница Рамсарске конвенције у Сан Хозеу, Костарика, у мају 1999, док су се делегати мучили да распетљају тешка питања у главној сали, седам представника мезоамеричких урођеника по читав дан су радили на друкчијем послу. Правили су огромну заједничку слику која приказује вредности водених станишта у том подручју, исказујући на уметнички начин поглед на свет културе рибара са острвља Солентинаме у југоисточном делу Језера Никарагва или *Cocibolca* и са реке Сан Хуан. Та острва се у туристичким перспективама називају никарагванским рајем (*MENDIETA*, 2005)! На крају десетодневног саветовања на завршној церемонији показали су слику “Народна декларација о воденим стаништима” (*Ramsar Bureau*, 2002). Слика представља Рај-На-Земљи: све је пуно разноврсности цвећа, птица, риба и лептира, мирисни гајеви рађају слатко воће, има пуно бистре воде и светлости, а људи сложно и у миру воде лак и безбрижан живот, јер им није хладно (лако су одевени и станују у сасвим једноставним колибама) и јер им је све на домак руке, онако како су увек живели и како верују да је једино исправно живети (Слика 1).

Слика 1 - Народна декларација о воденим стаништима, Сан Хозе, Костарика 1999.

У поступку стратешког планирања очувања разноврсности најпре се дакле траже неприступачна девичанска места сачуваног исконског биодиверзитета, и удаљене заједнице које још није „искварила цивилизација“ па су одржале традиционалне облике културе и коришћења ресурса. Онда се одређују мере заштите и очувања. Тамо где су предели модификовани, а људске заједнице примиле многе савремене утицаје, трага се за ретким и реликtnим врстама биља и животиња, односно за преживелим елементима традиције, старинским односима према живом свету, предметима материјалног наслеђа који су били у употреби приликом обделавања земље и воде, или у обредима усмереним ка духовима природе, као и у облицима неопипљиве и духовне баштине. Та кључна реч – баштина – одражава идеју о вредности која потиче од припадања прошлости. Разноврсност мотика и осталих пољопривредних алатки које се све мање

користе у Ђердапу на пример (*IANCU, 1976*), нема данас скоро никакву употребну важност. Вредност тих предмета потиче од претпоставке континуитета одрживости екстензивног или уздржаног искоришћавања природних ресурса и адаптивног склада између развоја културе и променљивости природног амбијента. А кад год се утврди да је нешто претрајавало, да је могло да буде успешно дуже од свог материјалног века, отвара се изазовна нада да можда крије одгонетку одрживог решења. Идеја о гледању будућности у ретровизору можда ће постати важан део стратегија очувања природног и културног диверзитета. Истраживање прошлости односа човек-природа, ако ништа друго, обезбеђује да се провери која су решења била успешна а која не.

С друге стране, изненађујуће је колико су неке традиционалне културе отпорне и способне да одолевају притисцима (*HOOFI et al. 1999*). Дуготрајне интеракције са модернизацијом нису успеле да угуше многе аутохтоне културе иако су под снажним утицајем глобализације. Са занимањем и можда изненађењем открива се да је очувано традиционално поимање биодиверзитета и народно знање о њему, права ризница, закопано благо, које када се пронађе, може да се конвертује у савремену валуту.

У суштини, компатибилност социо-културног плуралитета са биодиверзитетом данас је прилично спорна и није лако остварива, барем не у Европи. О томе сведочи занимљив пројект на острвљу у једном резервату на Балтичком мору (*HOLM, 1997-2002*). Задатак му је да утврди како да се заштита биодиверзитета, економски развој и очување културних вредности истовремено усагласе са трајним одржавањем локалног начина живота. А прави циљ је трагање за новим теоретским еколошким приступом који би продубио знање о односима човек-природа и о проблемима који настају из тих односа. Истраживања су мултидисциплинарна: природњачка, археолошка, фолклористичка, социолошка и истраживања религије. Кључна одлика пројекта је у томе што истраживачи покушавају да проблеме посматрају са тачке гледишта локалног становништва. Они прате настанак и промене односа према природи од најранијих сусрета културе са природом, већ од преисторијских заједница. Реконструишу обликовање културног предела, и промене у искоришћавању природних ресурса, укључујући и промене средстава за живот током историје. Проучавају вековне промене у перцепцији природе код становништва и власти. Студије локалне културе разјашњавају значење природе у погледу на свет односно за обликовање идеја о његовом устројству. Откривају који су елементи дефиниције природе подигнути на ниво симбола и како то може да се употреби за решавање противречности између заштите и коришћења природних вредности. Цео пројект започет је са идејом да нови углови гледања на локалну културу могу да помогну у ублажавању сукоба са универзалним претњама и биодиверзитету и тој истој култури.

Али шта је култура?

Култура означава корпус друштвено стечених традиција, које се у рудиментарном облику појављују код сисара (нарочито примата). По ономе што је закључио *HARRIS (1980: 35)*, многе животиње поседују научену традицију која се преноси с генерације на генерацију и која се може сматрати рудиментарним обликом културе. Али само међу хоминидима култура је постала примарни извор адаптивног понашања, значајнија од биолошке еволуције. Велики еволуциони корак култура је направила када су способности и одлике понашања животиња које поседују културу почеле да се стичу више путем друштвеног него путем биолошког наслеђивања.

Културе нема у празном простору и обрнуто. Култура има историју, сопствену динамику и контекст, који су у вези са физичким окружењем и са другим културама.

Култура је разноврсна и непрестано променљива и по томе сме да се пореди са неким природним системом, на пример екосистемом (*DANKELMAN*, 2002).

На свету постоји велика разноврсност облика културног испољавања, који се преносе с једне генерације на другу. Виталност неке културе може се изразити на пример кроз стање њеног језика. Сматра се да је током целе историје постојало око 10 000 говорних језика. Данас се говори око 6000 језика, и за више од половине сматра се да неће доживети следећи век (*DANKELMAN & RAMPRASAD*, 1999). Широм Света, неких 300 милиона људи још увек поседује јак осећај припадности некој од урођеничких култура. Има најмање 5000 постојећих култура (*DAVIS*, 1999) чији су носиоци уверени у свој културни идентитет и који траже право да управљају својом будућношћу. При том се не поставља само питање оруђа, исхране, уметности, закона, језика и обичаја као манифестација специфичне културе, већ такође и погледа на живот и начин разумевања животне средине.

Промене у култури и последице

“Богови долазе и пролазе. Људи долазе и пролазе. Идеје долазе и пролазе. А културе се мењају” (*ZWINGLE*, 1999).

Већина људских култура еволуирала је од ловачко-скупљачких култура, у којима људи живе од дарова средине у блиском додиру са светом природе и духова, до култура сталних насеља ратара и сточара, у којима су разлике између сиромашних и богатих, и градских и сеоских заједница постајале све упадљивије (*DE GROOT*, 1999). Управо захваљујући таквим пробојима отпора средине сматра се да се популација људи повећавала несразмерно у односу на популације других врста (*ВАСИЋ*, 1996). Дакле, после агрикултурне револуције и следеће, револуције индустријске културе, дошла је трећа, информацијска култура која доводи до диференцијације између сељачких народа, индустријски загађених земаља и нових економија заснованих на знању (*ZWINGLE*, 1999).

Сусретање с трговцима и долазак хришћана изазвао је у урођеничким сеоским заједницама Африке, Америке и Аустралазије брзе промене у верској пракси, обредима, у културним вредностима и локалним институцијама. Свете гајеве колонисти су претварали у ловне забране и националне паркове по друкчијем културном обрасцу очувања биодиверзитета (на пример у Зимбабвеу). Локално становништво је смело да улази само пошто плати скупе туристичке улазнице (*GONESE*, 1999). То не само да је изазивало сукобе између сељана и дошљака, него је нарушило склад унутар села. Да би се такви проблеми ублажили, у Кенији на пр. уведен је нарочити попуст на улазницама за резидентне становнике. Али то суштински не решава ништа. Како је закључио *DAVIS* (1999): није право питање да ли се старе културе мењају или не, већ да ли имају слободу да се мењају по свом обрасцу? Ерозију биодиверзитета пратила је ерозија диверзитета урођеничких култура, знања, традиционалних институција и космологије. Оно што угрожава културе угрожава и јединствене и непоновљиве начине живљења и односа према природи (*DANKELMAN & RAMPRASAD*, 1999).

Велике старе културе и читаве цивилизације које су технолошким развојем и стратегијом коришћења природних ресурса заостајале са одговором на повећање отпора средине, пропадале су и биле замењене технолошки развијенијим, слично природној селекцији у органској еволуцији. Седентарне континенталне културе (нарочито оне које нису знале за точак) нестајале су попут диносауруса и замењиване

су покретљивијим, морепловачким и номадским културама које притисак на природне ресурсе распоређују на много већи простор (чувене инвазије варвара и сеобе народа). Концепција прекоморског колонијализма еколошки се заснивала на стратегији пребацивања притиска на природне ресурсе из метрополе на удаљене колоније са неупоредиво мањим отпором средине (ВАСИЋ, 1996). Данас се преостало богатство биодиверзитета налази неправилно распоређено: развијене земље имају по правилу низак диверзитет (махом зато што су га исцрпиле), али врше притисак на неразвијене земље да се уздржавају од не-одрживог коришћења свог богатијег биодиверзитета. Развијене земље су главни промотери задржавања традиционалних начина екстензивне експлоатације природних ресурса у неразвијеним земљама. На тај начин се промене култура локално каналишу ка етно-моди у привидно ретроградном смеру.

УМЕТНИЧКА И ДРУГА ДЕЛА СТВОРЕНА ПОД НЕПОСРЕДНИМ УТИСКОМ ПРИРОДНЕ РАЗНОВРСНОСТИ

Креативност, култура и биодиверзитет

Стваралаштво је срж сваке културе. Оно је идентитет народа – како пева, игра, како на сликама и цртежима приказује своје погледе и наде, како припрема обреде и ритуале, како организује пољопривреду, једном речју - свој живот. У многим традиционалним заједницама такво културно изражавање је тесно повезано са околном природом. Песмом, игром, сликањем тотема, људи таквих заједница обраћају се или духовима природе саме или комуницирају са својим прецима посредством духова који трајно или повремено бораве у дрвећу или животињама. У многим урођеничким и сеоским заједницама оживљавају се церемоније повезане с биолошком разноврсношћу, али се додаје нови елемент промишљања и разумевања њиховог значења.

Огроман је корпус креативног исказивања биодиверзитета. Он може да се хронолошки прати од самог почетка културе, од тренутка када је човек осетио да му је потребно да с другима подели своју способност да разликује остала жива бића и да их распознаје (Слика 2). То преношење знања и вештина и јесте почетак културе и ослободило је човека од потпуне зависности од искључиво биолошких механизма еволуције. И даље, кроз целу историју уметничког стварања, човек никад није престајао да се бави собом ни бићима која га окружују. Уосталом, њему је потребно да буде окружен нечим што доживљава као лепоту и као светињу и да то дели с другима.

Слика 2 – Пећина *Pechе Merle*, Француска (15 000 година).

Виталност једне културе, а тиме и употребна снага њених (традиционалних или преузетих) вредности у служби очувања природне разноврсности, зависи у великој мери од њених стваралачких потенцијала и способности да помоћу њих комуницира са што већом популацијом корисника тих вредности.

Биодиверзитет широке потрошње

У стилизованој декорацији или форми неког употребног или украсног предмета често је могуће препознати род или чак врсту биљке или животиње. У “цвећу” којим је орнаментисана обична тацна – ботаничар је у стању да препозна верну представу рода *Crocus*. Понекад се да утврдити да “ждрал” изведен у емајлу на вази из 18. века заправо није јапанска митска птица, како су га идентификовали зналци историје уметности, већ кинеска ђубаста бела чапља, *Egretta eulophotes*. Чешће него што се то обично мисли, на украсним и украшеним употребним предметима могу се видети препознатљиво верне представе сасвим одређених живих бића из природе. Чак и када су јако стилизоване, те претставе имају скоро редовно очуване и истакнуте неке од идентификационих карактера врсте, рода или бар фамилије. Свестан избор специјес-специфичног зооморфног или фитоморфног мотива садржи дакле сасвим одређену поруку, која је можда везана за мађијско или симболичко значење појединачне биљке/животиње, односно, бар посредно вуче порекло од њега. Док се у археологији и етнографији таквом идентификовању поклања уобичајена пажња, у области примењене уметности (уметничко обликовања предмета за свакодневну употребу) анализе ове врсте су ређе, теже и непоузданије (пре свега због бескрајне разноврсности мотива и тешко ухватљивих путева посредовања њихових стереотипова). Ако је лако на пример видети да јелен и голуб на дну обредних славских чаша не представљају само украс, већ претхтонски односно небески симбол у функцији христијанизованог породичног култа (предака), како изаћи на крај са читавим биолошким диверзитетом далекоисточних мотива и орнаментике арт-декоа и сецесије (која такође носи богате оријенталне утицаје)? Понекад се управо по егзотичним врстама животиња и биљака може

закључивати о утицајима источњачке уметности на орнаментику европских мануфактурних предмета (ВАСИЋ, 1997).

Зато препознавање биљних и животињских врста на украсима употребних предмета није пука разонода доконих природњака, већ изазов за отварање једног читавог света недовољно прочитаних порука, скривених значења или дубоко уметничких одраза природе. Природа већ као појам подразумева у целини основни, исконски склад и равнотежу, а преовлађивање смиренних, љупких, пре свега бесконфликтних мотива из природе на употребним луксузним предметима одаје жељу власника да се ни у друштвеном поретку (у коме заузима повољно место) - ништа не мења, јер је све у реду, јер се социјално-економски систем сматра изједначеним са оним у природи.

Слика 3 - Тања Гарванска: *Zoolatria* (лево), *Inductio* (десно)

И међу урбаним „академским“ уметницима постоји велики број оних који се интимно посвећују трагању за исконским односима са природом и разноврсношћу њених појава и облика. Софијска сликарка Тања ГАРВАНСКА (2003), позната по свом претходном циклусу *Зоолатрија*, објашњава свој приступ *Индукицији* (Слика 3), увођењу у свет механике бескичмењака: “Спајам два типа моторних механизма: (1) божански - примарни – природни; и (2) секундарни - резултат резултата - еманација људске мисли.” Она сматра да је кретање функција која их спаја. У једном случају све је суштина (интуиција), у другом су биле потребне године проба и научних истраживања до постизања савршене копије (устројен комплекс математичких и физичко-хемијских прорачуна). Осе, тачке ослоња, кретања, равнотеже, баланс, кључне су речи њеног расуђивања “не ради њихове дедуктивне буквалности него због тражења њихове космичке пројекције”.

Биолошки диверзитет и његови елементи популарни су као мотив креативних графичких средстава економске, културтрегерске, политичке, националне, еколошке и ко-зна-какве још пропаганде. Најзанимљивији су они који имају и поруку очувања биодиверзитета. Ту је на делу упадљива инструментализација општег, друштвеног консензуса о потреби очувања угрожене разноврсности природног наслеђа.

Али све је почело много раније, још са Периклеовом сребрном тетрадрахмом на којој је кована кукумавка *Athene postua* (Слика 4). Маскота богиње Атене реплицирана је у милионима примерака. Кукумавка има “светлеће” (хипертрофиране) очи. Исти лик је био на амблему Светског зоолошког конгреса који се 2000. одржавао у Атини, тај мотив коришћен је на драхмама у апоенима од 1 и 2 крајем 20. века, а и 1 € у грчкој

рецензији има ту исту сову са маслином. У Лондону, на изложби “Благо Краљице од Сабe” у Новој галерији Британског музеја 2002, могло се видети да су се новци који имитирају атинску тетрадрахму ковали на Блиском Истоку вековима после Александра Великог, наравно са сасвим помереном симболиком.

Слика 4 – Атинска сребрна тетрадрахма из 4. века п.н.е. са Атеном под шлемом на аверсу и кукумавком и маслиновом гранчицом на реверсу.

Најчувени новчић Сједињених америчких држава је "никл" од 5 центи. На глави је имао индијанца с натписом *LIBERTY*, а на писму бафала, америчког бизона *Bison bison* са девизом «*E PLURIBUS UNUM*». Од 1913. до 1938. исковано је 1,2 милијарде тих новчића. Новчић је дизајниран у време када су та два симбола Сједињених држава, аутохтони мултикултурални Индијанци и бизони, постали критично угрожени услед пребрзог ширења развоја Америке са Истока на Запад. Тешко је наћи бољи пример или чак модел паралелне угрожености културног и биолошког диверзитета под дејством сличних чинилаца. Убрзо после никла, Америка је издала и поштанску марку са мотивом бизона, у апоену од 30 центи (Слика 5).

Слика 5 – Никл/бакарни новчић од 5 САД центи (лево) из 1923. са индијанцем на аверсу и бизоном на реверсу, и марка од 30 центи са бизоном (десно).

Република Словенија је од 1993. почела да кује толаре и стотинке искључиво с мотивима зоо-диверзитета. На најмањем апоену налази се национална *človeška ribica Proteus anguinus*, а иста врста је и на словеначкој поштанској марки од 55 стотинки из 1992.

Филателистичке серије са мотивима флоре и фауне, већ су традиционалне, а Југомарка и остале националне продукцијске куће надмећу се у комерцијалној производњи таквих марака за огромно колекционарско тржиште. Организују се сајмови, штампају каталози и читаве књиге о маркама са мотивима биодиверзитета, и редовно одржавају

изложбе. Последњу такву изложбу у Београду приредио је Природњачки музеј 1998, обухвативши све југословенске марке о природи за потеклих 10 година, односно од претходне изложбе на исту тему (ВАСИЋ, 1998). Тако је добијена занимљива мала галерија портрета многобројних сисара, птица, риба, инсеката, мекушаца и биљака, од којих су многе обележене упозоравајућим атрибутима угрожених врста. Пренесене на нежне шарене зупчasto оивичене папирџиће, ове слике немају више за једини циљ да се допадне, да забаве или да импресионирају разноврсношћу природе, нити да само подстакну жељу за сакупљањем тематских филателистичких колекција. Исто толико су у стању да забрину и опомену да су судбина, трајање и опстанак тих живих бића у рукама садашње генерације људске врсте. Таква мисија је често додатна, обавезујућа, али и оплемењујућа мотивација ауторима ликовних решења, која дизајнирање марака онда концепцијски приближује некој врсти плаката у минијатури.

Одевни предмети, нарочито универзална и глобално хомогенизована омладинска “ношња” већ дуже време се користи у идеолошко- или економско-пропагандне сврхе. То нарочито важи за тзв „дуксеве“ и „Т“-мајице. Одевни предмет тако постаје медијум поруке. Врло често су те поруке из сфере борбе за очување наслеђених природних вредности или позиви за придруживање и помагање институцијама чији су програми усмерени ка очувању биодиверзитета (Слика 6).

Слика 6 – Никола СТЕВАНОВИЋ, графички дизајнер: Мајице Природњачког музеја 2003: Горњи ред: *Echinops*, *Anser*; доњи ред: *Accipenser*, *Libellula*.

ОБЛИЦИ УНУТРАШЊЕГ ПОИМАЊА ПРИРОДЕ И ЊИХОВО ИСПОЉАВАЊЕ КРОЗ ОБИЧАЈЕ И ОБРЕДЕ

Космовизија и култура

Начин на који људи, односно заједнице разумеју живот, свет и космос назива се космовизијом (DANKELMAN, 2002). Будући да при томе централно место имају односи између друштвеног света, света природе и духовног света, суштина и разлике у космовизијама имају огромну важност за разумевање традиционалних ставова према биолошкој разноврсности.

Иако политика заштите очувања биодиверзитета и осталих природних ресурса има за циљ да побољша стање у екосфери, важно је разумети процесе и односе у социосфери. Народ функционише кроз одређене мотивације и веровања која су укоренења у култури сваке заједнице и одговарајућој космологији. Многи елементи биодиверзитета сматрају се светим, и људи користе природна добра руководећи се традиционалним системима знања, веровањима, обредима и ритуалима. И традиционалне институције имају специфичне задатке у коришћењу и управљању ресурсима. Међутим, иако је популарно размишљати о традиционалним начинима екстензивног коришћења биодиверзитета као о парадигматично одрживим, ти системи нису имали увек позитивно дејство на социјалном или еколошком нивоу. Услед глобализације и промена у животној средини и култура се брзо мења. Али сматра се да је добро разумевање културних корена, веровања, традиције и односа снага од суштинског значаја за заштиту и одрживо коришћење биодиверзитета на нивоу заједнице. Да би било ефикасно на културолошком и еколошком плану, управљање мора да буде довољно еластично и прилагодљиво да узме у обзир све те елементе.

Иако то можда није непосредно и споља видљиво, у друштвима која су преузела конвенционалне западне технологије, веровања и системе вредности, и даље се може наћи упорно језгро аутохтоног народног знања (*REICHEL-DOLMATOFF*, 1996). У сеоским заједницама културно наслеђе је и даље одређујући чинилац при доношењу одлука о природним ресурсима (*HAVERKORT & NIEMSTRA*, 1999).

Што је начин поимања света традиционалнији, то однос између човека и природе бива важнији. Нема разлике између светог и профаног. Све је свето. Свако лице је обавезно да живи у партнерству с природом (ВАСИЋ, 1984). Није довољно само разумети силе које владају над појединим местима, стварима и бићима, него се мора тражити равнотежа и синергија међу њима. Многи народи дубоко и традиционално верују да нам је Земља чији смо део поверена на старање и ни на који начин се не може сматрати било чијом својином (као што Бели Човек чини), нити се сме с њоме поступати како коме падне на памет (*MILLAR*, 1999).

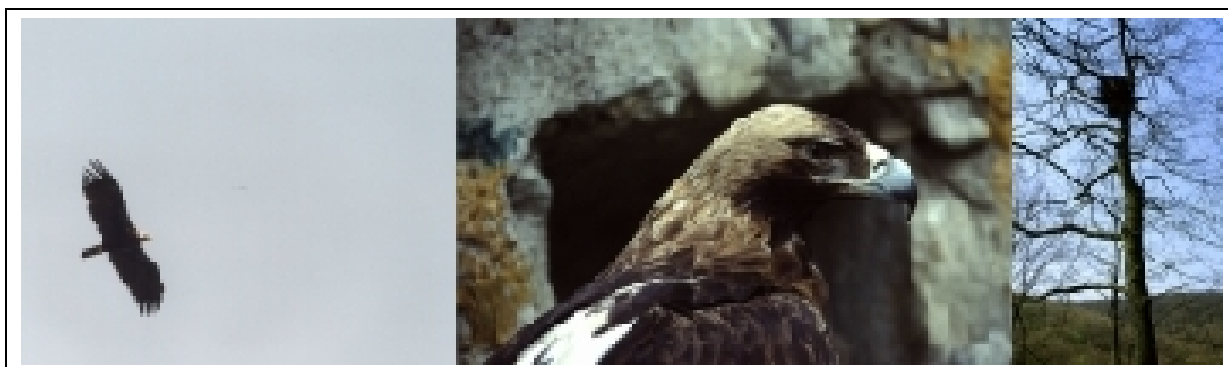
Свети биодиверзитети

Многе заједнице или културе развиле су традиционалне стратегије за чување и коришћење природе и природних ресурса. Те стратегије су у потпуности усклађене са традиционалним начином живота дате заједнице. И данас, локално становништво у многим деловима света спроводи неке од тих традиционалних заштитних пракси. Ту спадају тотемизам у коме су једна или више врста биљака или животиња заштићене као духовни преци, затим забрана лова женских животиња, очување одређених врста за обреде, остављање делова шума или вода у име локалних божанстава (код нас многобројне Савине воде).

Одавно су одржавање светиња као пракса очувања биодиверзитета уочене по свом значају за заштиту многих осетљивих екосистема. Уједно, оне експлицитно указују на везе између културне и биолошке разноврсности, и потенцијално представљају важну оријентацију у напорима за очување животне средине и природног наслеђа. Нарочито у Индији, управо захваљујући раширеној традиционалној заштити и очувању, зачујујуће велике популације дивљих животиња још увек опстају усред онолике густине насељености људским бићима (*GOKHALE*, 2001).

За разлику од Индије, код нас нису очувани тотемизми у изворном облику, али су многобројни трагови очувани у виду веровања да је “грехота” убити неку животињу

или оборити ово или оно стабло. Ти традиционални облици заштите се код нас брзо губе, а једно време су били плански искорењивани у оквиру борбе против празноверја. Највише таквих забрана односи се на птице. У збиркама Природњачког музеја у Београду најмање је препарираних обичних сеоских ластва *Hirundo rustica*. Нико неће да пуца на ласту. Бела рода *Ciconia ciconia* добродошла је на сваки кров и ошак, и сигурна је да је нико неће ни таћи. Црна рода *Ciconia nigra*, међутим, мора да крије своје гнездо дубоко у шуми или високо на литици. У јужним деловима Србије у 19. а понегде и у 20. веку традиционално је био заштићен орао крсташ *Aquila heliaca*, па је слободно прилазио селима, узимао редовни данак у живини и гнездио се на највећем и највидљивијем дрвету (РАШКОВИЋ, 1897). Сматра се да је име и добио зато што се гнезди на крсту, недодирљивом тотемском сеоском дрвету (запису, молитви) важном за локални обред крстоноша за заштиту поља (Слика 7).

Слика 7 – Крсташ *Aquila heliaca* у лету, у зоолошком врту и гнездо (фото. Б. ГРУБАЧ).

Слика 8 – Рестелички вакуф Гашчен, Шар-планина: Гора: топографска карта (лево), поглед из правца *n-nw*, сателитски снимак (десно).

У мултиетничком шарпланинском подручју Гора у коме живи изолована културно-етничка заједница Горанаца, на изложној северној падини Рестеличке планине, на висини 1640-1770м, има очувана букова шума *Fagetum montanum* звана Гашчен, површине око 5 ха. Кад се гледа из села Рестелице, изгледа као зелено срце или троугао (Слика 8). Нигде унаоколо, десетинама километара, одавно нема букове шуме

изнад 1500 м, а и кад је има она је у дубоко усеченим долинама потока и речица. То је свети гај, вакуф рестеличке текије. Налази се усред непрегледних и непрекинутих планинских пашњака који су заједничко власништво с компликованим правом на пашу подељеним између разних села, од којих су нека сада одвојена новом државном граничном линијом. По предању, а по казивању Емина Северија из Рестелице 1987, то је некада све била шума, али је потпуно изгорела у великом пожару који се у народу памти, али га се нико не сећа као очевидац. Ватра је стала, угасила се (зато Гашчен) када је стигла до граница текијског вакуфа. Отада нико не дира ту шуму, иако околни катун и огревно дрво (које им је стално потребно за кување млека) и грађу морају да набављају по високој куповној и транспортној цени. С обзиром да су Горанци релативно скоро примили мухамеданство (можда тек крајем 18. века, СТОЈАНЧЕВИЋ, 2000) и да и даље за Ђурђевдан излазе на брдо Крстила преко пута Гашћена, није искључено да је заштита буковог гаја старија и од текије, с обзиром да је шума на Шар-планини искрчена ради добијања пашњака (антропогено спуштање горње шумске границе) не само пре исламизације Горе, него и пре доласка Турака.

По дефиницији, вакуф означава добро које *вакиф* својевољно издвоји из своје имовине и промета, предајући је Алаху, а његове приходе људима. Институција вакуфа је врло стара. Занимљиво је да је први вакуф из Мухамедова времена био један гај – палмик, односно “башча засађена палмама која се звала Семг” и била вакуф извесног Омера (ХАЛИЛОВИЋ, 2004).

Културе које штите свете животиње, свете гајеве и свете пределе изгубиле су последњих деценија многа упоришта тако да данас преживљава само мали део њиховог некадашњег обима. Културне традиције су еродирани под утицајем модернизације. Млађе генерације нису толико ослоњене на духовни свет као старије. Власништво и право коришћења земље и осталих природних ресурса прелази у друге руке и све је мање под контролом заједнице, а комерцијална логика подрива културне и еколошке разлоге. Па ипак, само у Индији још увек има 100-150 хиљада светих гајева и екосистема у којима живе критичне популације неких од угрожених врста (ГОКНАЛЕ, 2001). То су важна уточишта биодиверзитета који је потиснут из околних предела, и она могу да послуже као значајан коридор или одскачна даска за прелазак између већих, званичних заштићених подручја. Што је најважније, она представљају трајно потсећање да су људске културе и биолошка разноврсност еволуирале упоредо, али и охрабрење веровању да та повезаност може да буде кључни елемент еколошки и социјално безбедне будућности.

Знање – имање

Млади највећи део космологијског знања добијају усменим предавањем од одраслих. Много таквог знања чува се у облику народних песама, пословица, митова и скаски. Системи поимања су важан део локалне културе и они су специфични за место, холистички су и односе се на диверзитет. Народно знање често одражава поимање и разумевање екологије, усева, земље, рада и стоке. Оно се највише стиче предањем, али и искуством и током свакодневног коришћења природних ресурса (DANKELMAN, 2002).

Нека од традиционалних знања имају чак научни приступ. Класични ведски текст *Vrkshayurveda*, или “Наука о биљкама” даје подробен опис разних аспеката биља: номенклатура и таксонмија, сакупљање, избор семена, испробавање земљишта, (не)погодни метеоролошки услови, све до коришћења биљака као индикатора (SUNDAR & BALASUBRAMANIAN, 1999). Странцу са формалним образовањем у природним наукама често је тешко да схвати право значење урођеничког поимања. Често се среће

мешавина наслеђеног и стеченог система знања. Данас је већ заиста тешко скупљати аутентична народна имена. Откупљивачи лековитог биља, шумских плодова и печурака, ловни и риболовни туристи, па и *bird-wachwer*-и својим жаргоном су загадили тај бунар традиционалног познавања биодиверзитета.⁴ Неке заједнице су мање под спољним утицајем, али то не значи да су статичне, већ се и оне мењају током времена.

Пре десетак година, тачно у време када је изашао “Биодиверзитет Југославије”, у Индији је покренут програм Народног регистра биодиверзитета. Финансирала га је Фондација за ревитализацију локалне здравствене традиције (*FRLHT*). Циљ је био скупљање документације о народном поимању и знању о биодиверзитету, с намером да се заштите народна права на интелектуалну својину и на природне ресурсе (УТКАРСХ, 1999). Основа за то је нађена у Конвенцији о биодиверзитету, у којој се, у чл. 8ј и 10ц обавезују потписнице на обезбеђивање не само поштовања локалног знања и праксе, него и да се смеју комерцијално користити само уз сагласност локалних заједница и уз равноправну поделу добити. Дакле, није реч о носталгичним, него врло прагматичним мотивима.

Ако се зна да су патентна права огромном већином у рукама великих, најчешће мултинационалних фармацеутских компанија, али да се до иновације дошло уз помоћ локалног знања (познавања биља) и вештине сакупљања (проналажења и тријаже), онда је јасно да праведне поделе добити нема. Тим пре, што су по правилу земље с високим биодиверзитетом земље у развоју и сиромашне.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧЦИ

Постоји старо, емпиријом потврђено правило да је неопходна добра комуникација и кооперација између оних који раде на развоју, оних који управљају животном средином и локалних становника. Да би се то постигло потребна је велика вештина у успостављању односа са локалним становништвом и његовим традиционалним институцијама. Тражи се велико стрпљење, разумевање различитих погледа, као и узајамно поштовање (*HAVEKORT & NIEMSTRA*, 1999). Неопходан је децентрализован, локалитет-специфични развојни приступ. Неопходно је добро познавање односа који постоји у том крају између културе и газдовања природним ресурсима. Пожељни су занимање за фолклор (музика, симболи), традиционалне обреде и церемоније, фестивале који су у вези са управљањем природним ресурсима. И дужност је да се поштују права интелектуалне својине.

Деликатно поље осетљивих веза културе и биодиверзитета може се дакле обделавати само с много мудрости, еластичности, само-обучавања и наравно, само с врло финим алатима. Ту може да помогне *COMPAS* ова девиза: “Трагајте за садејством међу културама. Избегавајте сукобе и наметање надмоћности, јер имамо шта да учимо једни од других. Сложите се с другима, а ако се не слажете, чините то с уважавањем.” (*HAVEKORT & NIEMSTRA*, 1999). Овакви апели су одговор на све видљивије и све чешће сукобе култура и сударе цивилизација, а Рат у Заливу 1991. неки већ сматрају првим цивилизацијским ратом (*ELMANDJRA*, 1996).

У свету, кога је свом ширином погодила глобална еколошка криза, траже се одржива и правична решења за управљање биолошким диверзитетом и осталим природним ресурсима. Она треба да буду таква да омогућавају еколошки и хуман живот, сада и у

---

⁴ Недавно ми је један сеоски дечкић, препознавши да је дошао још један у низу орнитолога, понудио да ме одведе до класичног гнезда “хелијаке” (*Aquila heliaca*, орао крсташ).

будуће (DANKELMAN, 2002). Култура и наука постају главне детерминанте међународног система.

Дводневна национална дебата о културној политици Републике Србије која је одржана 27/28. јуна 2003. у Београду, у организацији Министарства културе и медија и Савета Европе - Директората за културну политику, није дотакла питање ни културне ни биолошке разноврсности. Требало је да скуп свим актерима културног живота пружи прилику да учествују у дебати о кључним проблемима културне политике у Србији, ради дефинисања краткорочних и средњорочних приоритета културног развоја, а пре свега да буде увод у израду дугорочне стратегије културног развоја Републике Србије (ЧАНАК, 2003). Како даљи рад у том правцу није настављен, однос културе и биодиверзитета ни после тога није препознат као стратешки развојни прилаз.

René MANEU (некадашњи генерални директор UNESCOa) дао је дефиницију развоја: дао је дефиницију развоја: “Развој је наука која је постала култура”. Али шта спречава науку да постане култур(н)а? ELMANDJRA (1996) сматра да науци још није омогућено да се, поштујући културни диверзитет, довољно отвори према универзалном. Што се тиче научника који се баве биодиверзитетом, њихови изгледи зависе од способности да се брзо ослободе сваког аутизма и да се укључе у велику међународну поделу послова. Такође, данашњи таксономи треба да прихвате потребу стандардизовања исказа својих резултата у погледу потпуности и верификационих критеријума. Не ради једноумља, већ ради комуникације (ВАСИЋ, 1997а).

Лична искуства из сусрета са најразличитијим људима широм света, а нарочито подстицајни разговори са антрополозима, социолозима и економистима (cf. СТОЈКОВИЋ, 2000; Ф. ВАСИЋ, 2003), отварају су ми делове социосфере за које нисам знао и омогућавали ми да дубље и разноврсније видим компликовани сплет узајамних дејстава друштвених, културних и природних различитости.

ЛИТЕРАТУРА

- BECHER, K.C.K., GROVES, B., WEAVER, R.D. 1994: *Biodiversity and Landscapes: A Paradox for Humanity*. Cambridge University Press.
- ЧАНАК, Т. 2003: Дводневна национална дебата о културној политици Републике Србије: Уз малу помоћ Европе. Београд: Глас јавности 6. 2003-06-27.
- DANKELMAN, I. 2002: *Culture and Cosmopolitanism: Roots of Farmers' Natural Resource Management. Adaptive Management from Theory to Practice*. Gland: IUCN - The World Conservation Union.
- DANKELMAN, I. and RAMPRASAD V. 1999: *Understanding diversity in a cultural perspective*. COMPAS Newsletter 2:4-6.
- DAVIS, W. 1999: *Vanishing Cultures*. National Geographic 196(2):62-89.
- De GROOT, W.T. 1999: *Van Vriend naar Vijand naar Verslagene en Verder Een evolutionairperspectief op de verbouding mens en natuur*. Nijmegen: Nijmegen University Press.
- ELMANDJRA, M. 1996: *Biodiversity: cultural and ethical aspects*. International Union of Biological Sciences (IUBS): International Forum "Biodiversity: Science and Development Towards a New Partnership" (Paris, 5-9 September 1994), Genève: @rchipress: www.archipress.org.
- GADGIL, M., and RAO, P.R.S. (1998): *Battling over biodiversity : Changing the rules of the game*. The Hindu Magazine, June 14.

- ГАРВАНСКА, Т. 2003: *Inductio*. Ковин: Галерија Центра за културу (каталог изложбе).
- GOKHALE, Y. 2001: *Biodiversity as a sacred space. The Hindu: Earthscapes: May 20, 2001.*
- GONESE, C. 1999: *The Three Worlds. COMPAS Newsletter 1:20-22.*
- HALILOVIĆ, N. 2004: *Vakuf - trajno dobro. Sarajevo: Islambosna.ba 03. dec. 2004.*
www.islambosna.ba/modules.php?op=modload&name=sections&file=index&req=viewarticle&artid=756&page=1
- HARRIS, M. 1980: *Culture, People, Nature: an Introduction to General Anthropology.* New York: Harper and Row Publishers.
- HAVERKORT, B. and HIEMSTRA, W (eds). 1999: *Food for thought: Ancient Visions and new Experiments of Rural People.* Leusden: ETC/COMPAS; Bangalore: Books for Change; London: Zed Books.
- HOLM, N. G. 1997-2002: *Socio-cultural plurality and biodiversity: Compatibility or Clash? A multidisciplinary study on the Archipelago Sea Reserve Area, South Western Finland.* Turku, Finland: Åbo Akademi University: Finnish Biodiversity Research Programme (1997-2002) fibre.utu.fi/proj/index.htm 10-Sep-2005.
- HOOFT, van 't K., HAVERKORT, B., HIEMSTRA, W. 1999: *Creativity, culture and biodiversity. Bio-cultural diversity. Leusden: ETC/COMPAS, Compas Newsletter for endogenous development 2.*
- IAITPTF 1997: *Indigenous Peoples, Forest, and Biodiversity.* London: International Alliance of Indigenous-Tribal Peoples of the Tropical Forests.
- IANCU, M. (ed.) 1976: *Portile de Fier. Grupul de Cercetari complexe "Portile de Fier".* Bucuresti: Academiei RSR.
- ИВИЋ, П. 2001: Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје (Целокупна дела 2). Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- MENDIETA, M. A. 2005: *Solentiname: Nicaragua's Eden. Managua, Nikaragua: July-August-September 2005.* www.guideofnicaragua.com/June/Solentiname/Solentiname.html
- MILLAR, D. 1999: *Traditional African Worldviews from a Cosmvision Perspective.* In: HAVERKORT and HIEMSTRA (eds.), *Food for Thought: Ancient Visions and new Experiments of Rural People.* Leusden: ETC/COMPAS: Books for Change, Bangalore; Zed Books, London.
- ПЕТРОВИЧ, Д. (ed.) 2004: *Общечарпатский диалектологический атлас.* Белград: Международная редакционная коллегия общечарпатского диалектологического атласа: САНИ, Институт себског језика; Нови Сад: Кафедра сербског језика и лингвистики.
- Ramsar Bureau 2002: *The Ramsar Convention on Wetlands: Central American indigenous people's painting of wetlands. 21 March 2002* www.ramsar.org/pictures/sanjose-painting1.jpg.
- Р[АШКОВИЋ], М. Н. 1897: Један прилог за упознавање тичијег света у Врањском округу, Београд: Ловац 2/ 5: 34; 7: 50–51; 8: 59; 9: 66; 12: 90–91.
- REICHEL-DOLMATOFF, G. 1996: *The Forest Within. The World-View of the Tukano Amazonian Indians.* Foxehole: Themis Books.
- SHYAM, S.K.M. and BALASUBRAMANIAN, A.V. 1999: *Ayurveda, Cosmvision and Traditional Agriculture.* In: HAVERKORT and HIEMSTRA (eds). *Food for Thought: Ancient Visions and new Experiments of Rural People.* ETC/COMPAS, Leusden; Books for Change, Bangalore; Zed Books, London. pp. 51-60.

- СТЕВАНОВИЋ, В. & ВАСИЋ, В. (eds) 1995: Биодиверзитет Југославије са прегледом врста од међународног значаја. Београд: Биолошки факултет & Ecolibri.
- СТОЈАНЧЕВИЋ, В. 2000: Поглед на исламизацију Горе и осталих шарпланинских жупа. In: Бурсаћ, М. (ed.): Горанци, Муслимани и Турци у шарпланинским жупама Србије: Проблеми садашњих услова живота и опстанка. Београд: САНУ: Одбор за проучавање Косова и Метохије (и) Географски институт "Јован Цвијић": Зборник радова са Округлог стола одржаног 19. априла 2000. Књига 50.
- СТОЈКОВИЋ, Б. 2000: Политика културног диверзитета и Европска Унија. Ниш: Теме 24(1/2):65/74.
- SZABÓ, A. T. 2005: *Ethnobiobiodiversity: human diversity and plant genetic diversity in the evolution of crop plants.* 1-33
www.genres.de/IGRREIHE/IGRREIHE/DDD/63.pdf+ethnobiobiodiversity&hl=en&start=6 11 Jan 2005.
- UTKARSH, G. 1999: *People's Biodiversity Register. COMPAS Newsletter 2: 16-17.*
- ВАСИЋ, Ф. 2003: Шестани: Етничка и национална идентификација. Београд: Филозофски факултет: Одељење за етнологију и културну антропологију (дипломски рад).
- В[АСИЋ], В. 1997: Одражавање природе: примена или порука? Београд: Природњачки музеј, (каталог изложбе).
- ВАСИЋ, В. 1984: Пословање с природом. Човек и природа. Београд: Галерија САНУ 51:41-77.
- ВАСИЋ, В. 1988: О биогеографским границама централног Балкана, на примеру распрострањења птица, Охрид: Савез на друштвата на еколозите на Југославија: IV Конгрес еколога Југославије 49.
- VASIĆ, V. 1994: *Avian Diversity of Balkan peninsula. Thessaloniki: Hellenic Zoological Society: Bios 2: 321-332.*
- ВАСИЋ, В. 1996: Етика и еколошки отпор средине. In: В. ПАВЛОВИЋ (ed.): Екологија и етика. Београд: Еко центар, пп. 53-75.
- ВАСИЋ, В. 1997а: Таксономија. In: ТОДОРОВИЋ, М. (ed.): Пола века. Београд: Српско биолошко друштво 120-126.
- ВАСИЋ, В. 1998: Природа на маркама. Београд: Природњачки музеј (каталог изложбе).
- VASIĆ, V. 2000: *Some Early Origins of Wetland cultures on Balkan Peninsula. Djerba, Tunis: MedWet/Com3: Cultural aspects of Mediterranean wetlands and their potential contribution to the sustainable use of wetland resources (App. 4).*
- VASIĆ, V. & STEVANOVIĆ, V. 1995: Naučni, ekonomski i socijalni aspekti očuvanja biodiverziteta Jugoslavije. In: STEVANOVIĆ, V. & VASIĆ, V. (eds): Biodiverзитет Југославије са прегледом врста од међународног значаја. Београд: Биолошки факултет & Ecolibri.
- ВАСИЋ, В. & СТОЈКОВИЋ, Б. 1997: Биокултурни и етнички диверзитет Балканских земаља. Ниш: Филозофски факултет: ИВ Међународна годишња конференција ЈУНИР: Етнички, религијски и професионални односи на Балкану 25-26.
- ZWINGLE, E. 1999: *A World Together. National Geographic 196(2):12-33.*

NATURE AND CULTURE

EXAMPLES OF CULTURAL ASPECTS OF BIOLOGICAL DIVERSITY

Voislav F Vasić, Belgrade

Summary

The cultural aspect of biodiversity was interpreted in our scientific community for the first time in “Biodiversity of Yugoslavia” in 1995. The examples included in this overview show some possible answers for the questions “how much has the cultural aspect of diversity been enriched by new ideas” and “are the presented ideas now more mature, and did they keep fresh after ten years”. The reflections on the cultural aspect of biodiversity are the pathway toward the estimate of impalpable values of nature’s diversity. It points to three groups of themes: (1) Traditional cultures and original ways of living in accord with natural resources, (2) art and other artifacts made under the immediate influence of natural diversity, and (3) Forms of inner understanding of nature and their expression through beliefs and rites.

Although in last ten years there weren’t many local authors studying these multidisciplinary themes, the distinctiveness of humans among other biological species by their ability to, during their own evolution and historical development, use technology and culture to successively break through the resistance of the environment and impact biodiversity as well as themselves, was elaborated very early. There was also one biological/sociological attempt to determine frames of “biocultural” diversity of Balkan lands, which led to the expected conclusion that, from the perspective of biocultural diversity, Balkans are one of the richest areas. The term *bio-cultural diversity* started to be included in common expert usage in last several years of XX century.

In mid 1990-ties, there was a great step throughout the world toward understanding of interconnection of biodiversity and threatened aboriginal peoples and their cultures. The Association of Aboriginal Tribal Peoples of Tropical Rainforest saw the wave of global popularity of biodiversity conservation concept as a possibility not only for necessary practical measures for salvation of aboriginal peoples, but also for strongly-based sociological analyses necessary for long-term programs of conservation of cultural diversity. At the time, the example of Balkan Peninsula was used to address an evolutionary-historical parallel between (a) biological diversity as an answer of organic evolution to the changes of outside world, and (b) cultural diversity as a creative response (explaining and pertaining) to the historical changes of development of human environment. It was determined that similar natural processes led to present-day biological diversity and certain forms of cultural diversity; and vice versa, the anthropic changes of biodiversity are also a consequence of cultural, and not only the narrowly understood technological development of humankind. The centers of biological and biome diversity are often matching the areas of high cultural, lingual, religion and ethnic diversity, in cases where the physical-geographical changes caused long-term isolation of populations.

The modern post-industrial civilization is characterized by global distribution and permanent need for increase of efficacy through standardization of production and products, as well as improvement of management of all resources in a uniform, planned and predictable way. Therefore, the modern *mainstream* civilization is spontaneously hostile toward any kind of uniqueness and all forms of expression of biological, biome and socio-cultural diversity. The key word – heritage – represents the idea on value that originates in belonging to the past. The idea on watching the future in the rear mirror might become an important part of strategies for conservation of natural and cultural diversity. Research of the history of human-nature relationship, if nothing else, enables us to check which solutions were successful and which were not. Although the compatibility of socio-cultural plurality with biodiversity is still quite doubtful and not easily attainable, observation of local culture from the new angles may help in soothing the conflict with the universal threats.